

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 314.151.1(492=163.6)(044)

Prejeto: 13. 9. 2013

Marjan Drnovšek

dr. zgodovine in arhivist, znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: marjandr@zrc-sazu-si

Franckina pisma možu Maksu na Nizozemsko (izseljenska zgodba)

IZVLEČEK

Prispevek obravnava migracijsko tematiko iz obdobja med obema svetovnimima vojnama. Zgodba se dogaja v škofjeloških hribih in na Nizozemskem. Maks se je odločil za pot na tuje, žena z otroki pa je ostala doma na kmetiji. V enem letu je možu poslala 61 pisem, ki so čez čas pristala na boljsem sejmu v Ljubljani in so prišla v roke avtorju prispevka. Ohranila so se le ženina pisma. Enoletno in enostransko dopisovanje nam odkriva njeno zgodbo, moževo pa le slutimo, ker se njegova pisma (verjetno) niso ohranila. Žena je moža neprestano prosila za nasvete in potrditve, da pravilno ravna z družinskim premoženjem. Njej je bilo zaupano gospodarjenje z domačijo, mož pa ji je pošiljal denar. Leta 1929 je rodila sinčka. Zanimalo jo je vse v zvezi z Maksovim življenjem na Nizozemskem.

KLJUČNE BESEDE

Izseljenstvo, rudarjenje na Nizozemskem, škofjeloško pogorje, družinsko življenje

ABSTRACT

LETTERS FROM FRANCKA TO HER HUSBAND MAKS IN THE NETHERLANDS. AN IMMIGRATION STORY

This contribution discusses the subject of migrations in the period between the two World Wars. The story takes place in the hills outside Škofja Loka and in the Netherlands. Maks decided to travel abroad, while his wife and children remained at home, on the farm. In one year, she sent her husband 61 letters. The letters ended up at the Ljubljana flea market, where they found their way into the hands of the author of this contribution. Only the wife's letters have been preserved. The year-long, unilateral correspondence reveals the wife's story; the details of the husband's story can only be surmised, as his letters were (probably) not kept. Throughout the entire correspondence, she asks her husband for advice and for confirmation that she has been correctly managing the family's property. In short, the household economy was left in her hands, and the husband sent her money. In 1929 a son was born; she was also interested in all the details regarding Maks' life in the Netherlands.

KEY WORDS

Immigration, mining in the Netherlands, the Škofja Loka hills, family life

Osebna pisma in dnevnikarji so posebna izpovedna oblika, s to razliko, da so pisma namenjena določeni osebi, skupini ali družini, dnevnikarji pa praviloma pišejo zase. Razstava z naslovom »@absolut Privat!? Vom Tagebuch zum Weblog« (@absolut zasebno!? Od dnevnika do svetovnega bloga) je bila predstavljena v Muzeju komunikacij v Frankfurtu leta 2008. Zastavila je temeljno vprašanje odnosa med zasebnim in javnim na področju intimnih/osebnih zapisov, med katere uvrščamo pisma in dnevnikarje. Ker je Frankfurt mesto Johanna Wolfganga Goetheja (1749–1831), naj izpostavim njegov dnevnik in številna pisma, ki jih najdemo v njegovem muzeju. Temeljni zapis v katalogu razstave Muzeja komunikacij je članek Christiane Holm s historičnim vpogledom v oblike in načine pisanja dnevnikov od 16. stoletja dalje. Poudarek je na znanih osebnostih.¹ Dnevnikarji in pisma, nekoč osebna, so s časom postala javna. Ker se objavljajo, dobi področje osebnih izpovedi javni status. V kulturni zgodovini imajo tako pisma kot dnevnikarji večjo veljavo, če so prišli izpod peresa slavnih osebnosti, kar potrjujejo njihove objave od antične dobe dalje. Z vidika zgodovinarstva, antropologije in etnologije raziskovalci vedno bolj zanimajo pisma in dnevnikarje preprostih ljudi, ki se v pismenosti in pisnosti močno razlikujejo od izobraženih ter večjih pisanja in branja. Če so pisma kramljanje z drugim(i), so dnevnikarji pogovor s samim seboj. Običajno so bila pisma skrbno zaklenjena v pisalnikih ali omaricah, da ne bi prišla v roke neznanim ali celo neljubim osebam. Meja med zasebnim in javnim je krhka tudi na tem področju. Že od prvih tiskov, npr. časopisja, so številni osebni zapisi prišli v javnost. Z današnjim elektronskim pošiljanjem pisem se meja med zasebnostjo in javnostjo še bolj krha; njen vrh so danes »blogi«, ki so lahko po vsebini zelo osebni, vendar namenjeni širši javnosti.

Če se omejimo na migracijsko področje, so bili dnevnikarji in pisma toliko bolj številni zaradi potovanja ali odsotnosti posameznikov, ki so novo življenje iskali zunaj domovine. Na številne je svet naredil tako globok vtis, da so o daljših ali krajših potovanjih sprotno zapisovali vtise in jih kasneje strnili v potopise v knjižni obliki. Če vzamemo v roke slovensko časopisje in koledarje v 19. in 20. stoletju, najdemo v njih številne potopise oziroma dnevniške zapise, pogosto v obliki »pisem s poti«. Podobne objave najdemo tudi v drugih izseljenskih državah, npr. v Nemčiji, Franciji, Veliki Britaniji, na Finskem, Norveškem itd. Vzorci so si podobni v naslednjem vrstnem redu: opisi odhoda od doma, poti po kopnem in morju, prihoda in življenja v novem okolju.

Ohranjenih 61 pisem, ki jih je v slabem letu dni, od 1. marca 1929 do 26. januarja 1930, napisala žena Francka možu Maksu na Nizozemsko, nam omogoča vpogled na mikroprostorski in časovni ravni. Več izvemo o Franckinem življenju na razmeroma

majhnem delu Gorenjske kot o moževem bivanju v Heerleheidu na Nizozemskem. Moževa pisma se (verjetno) niso ohranila. Iz Stadshistoricus Rijckheydt-Centrum voor regionale geschiedenis iz Heerlena so mi sporočili, da ne hranijo slovenskih izseljenskih pisem.² Pisma so osebnoizpovedna, kar zahteva občutljivost obravnave, saj nas seznanjajo z osebnimi in mestoma intimnimi zadevami, ki niso bile namenjene tretjemu paru oči. Kot se rado zgodi, se je tudi v tem primeru usoda poigrala in pisma so prišla v roke tujih ljudi, nazadnje v roke raziskovalca selitev. In po kakšni poti? Kupljena so bila na boljšem trgu v Ljubljani. Pri prelistavanju teh zapisov se mi je odprla paleta tem, ki jih zasledimo v podobni izseljenski korespondenci, v našem primeru skozi oči žene, ki je ostala doma, refleksijo moževih misli pa zaznamo iz njemu zastavljenih vprašanj in odgovorov življenjskemu partnerju. Kot raziskovalec in arhivist sem se vprašal o etičnosti brskanja po njunih pisnih pogovorih. Bil sem v dilemi, kako analizirati pisma, ki bi bila z neupoštevanjem intimne/osebne strani tematsko osiromašena. Po sedanji arhivski zakonodaji v Republiki Sloveniji je javno arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke, tj. podatke o rasnem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence itd., dostopno za uporabo 75 let po svojem nastanku ali deset let po smrti osebe.³ Ker so pisma iz leta 1929 in z začetka leta 1930 in ker je bila Francka rojena leta 1897, sta obe zahtevi zakona glede uporabe nedvomno izpolnjeni. Vendar me bolj kot predpisi vodi prepričanje, da so intimna osebna pisma dragocen kamenček v izseljenski korespondenci. Pogostost in odkritost pisanja, gostobesednost in večkratnost ponavljanja posameznih osebnih tem nam omogočajo spremljanje številnih nihanj v odločitvah ali dvomih, velika odkritost pa daje Franckinim pismom dodatno raziskovalno vrednost. Njena pisma ne govorijo o velikih narodnih, kulturnih in političnih dejanjih, ampak o življenjskih poteh in dilemah, ki jih je imela družina zaradi ločenosti v obravnavanem obdobju. Po enem letu dopisovanja Francka moža vpraša, ali je naročen na časopise in na katere. Da mož ni dosti bral, sklepam po njenem opozorilu v pismu, naj se ji glede tega ne zlaže. Iz njenih pisem sklepam, da je sama brala *Domoljuba*. In ne čakajoč na možev odgovor sklene, da mu bo naročila sobotnega *Slovenca* za tri mesece.⁴ V naslednjem pismu mu je poslala še *Slovenčev koledar*. Skratka, gre za zgodbo malih ljudi z velikimi in drobnimi osebnimi ter širše življenjskimi problemi.

² Roelofu Braadu iz Stadshistoricus Rijckheydt v Heerlenu se zahvaljujem za prijazen odgovor.

³ *Arhivski predpisi*, str. 71.

⁴ *Zasebna zbirka*, 59 – 27. december 1929.

¹ Holm, Montag Ich, str. 10–50.

S pomočjo popisa prebivalstva v eni od gorenjskih občin iz leta 1890 lahko spremljamo Franckino družino, ki je živela v enem od manjših krajev na Gorenjskem. Živa sta bila stari oče Luka in dve leti mlajša stara mati Marija, ki sta se rodila v drugem desetletju 19. stoletja. V popisu prebivalstva iz leta 1890 sta bila označena kot preužitkarja v domači hiši. Po popisnih rubrikah sklepam, da nista znala ne brati ne pisati. V družinski hiši je postal hišni in zemljiški posestnik njun sin Jožef, za katerega je popis navajal, da je stalno odsoten kot rudar v Ameriki, žena Špela pa je bila označena kot stalno prisotna poljedelka. Jožef je znal brati in pisati, medtem ko je žena znala samo brati. Jožef in Špela sta imela enajst otrok, najstarejšega sina Jožefa in osem hčerk, tj. Marjano, Marijo, Ano, Franco, Katarino, Jero in Ivano (Francko iz naše zgodbe). V prvih letih 20. stoletja sta se rodila še Jakob in Katra. Jožef, star devet let, je že znal brati in pisati, njegove sestre in brat pa so bili mlajši, zato rubrika v popisu ni bila izpolnjena. Otroci so se rodili med letoma 1881 in 1903. Oče Jožef je imel mlajšega brata Janeza, ki je bil rudar in stalno odsoten v Ameriki, ter tri sestre, Marijo, Lucijo in Ivano, ki so vse znale brati in pisati. Prvi dve sta bili stalno prisotni v Ljubljani kot kuharici, poklica tretje in najmlajše, Ivane, pa ne poznamo. Korenine družine so segale v Gottenico na Kočevskem.

Družinski list iz leta 1931 nam razkrije novo družinsko stanje. Nedaleč od domačije Franckine družine je v občestni hiši gospodaril novi hišni poglavar Maks S., rojen leta 1895, torej v času velikega ljubljanskega potresa. Poročen je bil z Jožefovo hčerko Ivano oziroma Francko, ki je bila dve leti mlajša od njega. Uradna popisovalka je Maksa označila kot poljedelca. Do takrat sta se jima rodila Ema (Emica) in Alojzij (Lojzek). Pri hiši je živel Ivanin, tj. Franckin oče Jožef, ki je bil že vdovec. Dve leti kasneje so na družinski list zapisali, da je bil Jožef užitkar, Francka in njena hči Ema pa sta bili označeni kot poljedelki.

Poudariti moram, da sem pri analizi pisem spoštljiv do obeh nenadejanih akterjev v tej zgodbi. Želim ju spoznati in predstaviti z vidika selitvenih dogajanj tik pred izbruhom velike gospodarske krize sredi tridesetih let prejšnjega stoletja. Ožje gospodarske in socialne razmere na Slovenskem sem očistil konkretnosti in jih podajam na splošni ravni, korektno upoštevajoč zgodovinsko metodo, vendar izpuščam imena krajev in ožje regije dogajanja, v kateri se zgodba odvija. Ker je ta del raziskave zgolj nujno ozadje, ne navajam podrobne znanstvene in druge literature – ki je v našem primeru tako ali tako maloštevilna –, temveč samo splošno, zlasti leksikalno. Za primerjavo uporabljam dostopno literaturo, ki obravnava Nizozemsko, bolje rečeno, limburgsko dogajanje, povezano s slovenskimi rudarji in tako tudi z omenjenim Maksom. Zgodba pisnih stikov med zakoncema je dolga samo enajst mesecev. Kratkih? Da, vendar po vsebini razmeroma bogatih.

Nizozemska

Na Nizozemskem so se že dolgo zavedali premogovnega bogastva v jugovzhodnem delu države, tj. v Limburgu, kjer so delovali manjši premogovniki v bližini naselbine Krekrade, znane že iz 13. stoletja. Konec 19. stoletja sta delovala dva rudnika. Potreba po premogu je naraščala. V delo so se vključile različne premogovniške družbe, na nizozemsko vlado pa so se za pridobitev licence obračale nove. Premog so našli tudi v južnem delu Limburga. Novoodprti rudniki so potrebovali železniško infrastrukturo. Težava pri izkopu je bila v tem, da je bil teren moker, kar je zahtevalo novo tehnologijo. Oba problema so rešili leta 1890. Inženir Henrie Sarolea je zgradil železniško progo od Sittarda preko Heerlena do Herzogenratha, nemški rudarski strokovnjak Friedrich Honigmann pa je razvil novo metodo izkopavanja premoga. Oba sta leta 1893 ustanovila rudnik Oranje Nassau. Leta 1899 se je začelo izkopavanje premoga in tako so jima sledili tudi drugi. Leta 1902 je belgijska družba odprla rudnik v Kerkradu, tri leta kasneje pa še rudnik Eijgelshoven, severno od Kerkrada. Nizozemski parlament se je zavedal pomena izkoriščanja premoga. Tako je dr. Willem Hubert Nolens poudaril pomen trga dela za ekonomsko in socialno življenje tamkajšnjih prebivalcev in celotne države. Zaposlovanje je bilo odprto. S tem se je upočasnilo odhajanje rudarjev v nemške rudnike. Nizozemski rudniki so potrebovali delovno silo. Od blizu in daleč so prihajali rudarji z upanjem na dobro plačilo v enem od novih rudnikov. Katoliški duhovniki so nasprotovali prihajanju vseh teh tujcev. Okoli leta 1930 so imeli rudarji še pomanjkljiva rudarska znanja. Veliko jih je nihalo med nevarnostmi in posebnostmi rudarskega dela. Hodili so od rudnika do rudnika, zato so dobili oznako »Wandervogel«. Mobilnost rudarjev je bila visoka. Njihova narodnostna pripadnost je bila takšna: domačini, Nemci, Belgijci, Avstrijci, Jugoslovani, Poljaki, Italijani in drugi. Jugoslovani so se v manjšem obsegu vključili v letih 1930–1939. Leta 1932 je nastopila recesija. Številni rudarji so bili odpuščeni. Službo so izgubili zlasti samski tujci. Med letoma 1931 in 1935 se je število delovnih mest v rudnikih zmanjšalo za četrtno, število tujcev pa je padlo za 60 odstotkov. V drugi polovici leta se je zaposlovanje znova povečalo.⁵

Nizozemska, v takratnem slovenskem pogovornem jeziku imenovana Holandija, je prve Slovence privabila na začetku 20. stoletja. Do prve svetovne vojne je bila sicer privlačnejša Nemčija, ker je nudila boljši zaslužek in lažje delo zaradi boljše tehnične opreme v rudnikih.⁶

Leta 1928 je frančiškan p. Hugon (Franc) Bren, doktor teologije, zgodovinar in nabožni pisatelj, v

⁵ Langeweg, *Mijnbouw*, str. 342–351.

⁶ Drnovšek, *Slovenski izseljenci*, str. 260–293.

Slovenski rudarji na obisku v Heerlenu, Nizozemska, 1927 (arhiv SIM).

zborniku *Slovenci v desetletju 1918–1928* objavil prispevek *Slovenci v inozemstvu*. V tem kontekstu obravnava tudi Slovence na Nizozemskem.⁷ Ker je članek nastajal proti koncu dvajsetih let, odraža stanje časa, ko je Maks odšel na Nizozemsko in se zaposlil v rudniku premoga. Prvi slovenski priseljenci na Nizozemskem so bili trboveljski rudarji iz Vestfalije, ki so na Nizozemsko odšli okrog leta 1909. Njihovo število se je povečalo zlasti po letu 1921, in sicer zaradi ekonomske in politične krize v Nemčiji. Najprej so odšli v Belgijo in Francijo, v letih 1927–28 pa so se ustalili na Nizozemskem. Že od leta 1925 so v večjem številu prihajali rudarji iz jugoslovanske Slovenije. Na podlagi statistike nizozemske Rudarske bratovske skladnice je bilo 31. decembra na Nizozemskem število zaposlenih jugoslovanskih rudarjev naslednje:

LETO	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
ŠTEVILO	78	290	508	735	2284	1155	1087	770	533

Statistika kaže, da je prišel Maks na Nizozemsko v letu, ko je bilo število slovenskih rudarjev največje. V letih 1929–31 je bila med slovenskimi rudarji tretjina samskih in kar dve tretjini poročenih. Ocene števila vseh, vključno z družinskimi člani, nihajo med 1.500 in 2.000 leta 1928 ter okrog 4.000 vseh skupaj.⁸ V času Maksovega rudarjenja na Nizozemskem je delovalo šest državnih in trije zasebni rudniki družbe

Oranje. Predel je bil dobro povezan z železniškimi, cestno-železniškimi in avtobusnimi povezavami, ki so koristile tudi delavcem na njihovi poti na delo. Nizozemske so se rudarji izogibali, ker so bili delovni pogoji težki (mokri rudniki), rudarske oblasti pa so bile zelo stroge, zlasti z vidika reda in discipline. To nam potrjujejo tudi Franckina pisma. Socialne razmere in zaslužki niso bili slabi. Povprečen zaslužek je bil od leta 1925 do 1930 enak. Rudar kopač je zaslužil 5,70 guldn na dan, tj. okrog 127 din (učni kopač je prejel 9/10, vozač pa 8/10 njegovega zaslužka).⁹ Številni so zaslužili manj. Od plače so jim odtegnili bolniško in pokojninsko zavarovanje. V času krize so se plače znižale.¹⁰ Leta 1929 so se že kazali začetki krize. Pri odpuščanjih so bili najprej na udaru samski. Po Brenovem mnenju iz leta 1928 je bilo delavsko vprašanje dobro urejeno, pri čemer izpostavi katoliško društvo

za gradnjo stanovanjskih hiš pod vodstvom dr. H. Poelsa, ki naj bi v petnajstih letih zgradilo 10.000 stanovanjskih hiš. Denar je pridobilo od države in lastnikov rudnikov. Družinske hiše so bile dvostanovanjske z dvema kuhinjama in petimi sobami. Vsaka družina je imela lasten vhod ter vrt za zelenjavo in rože. V sta-

⁷ Bren, *Slovenci*, str. 140–141.

⁸ Selič, *Naši v Holandiji*, str. 11.

⁹ Razmerje med nizozemskim guldnom in jugoslovanskim dinarjem je leta 1929 nihalo med 22,20 in 22,40 din za en gulden. Pri izračunih uporabljam srednjo vrednost, tj. 22,30 din za en gulden.

¹⁰ Selič, *Naši v Holandiji*, str. 14.

novanju so imeli plin, vodo in električno razsvetljavo. Mesečno je delavec plačeval 16 (okrog 357 din) do 18 guldnov (401 din), za *delo* pa je zaslužil 4 do 6 guldnov, tj. okrog 90 do 133 din. Nedvomno iz moralnih razlogov pri družini ni smel stanovati samski moški, razen ženinega brata. Za samske delavce so gradili posebne domove (Geselenhois/Gezellenhuise), kjer je dobil vsak fant svojo sobo, le obednica je bila skupna. Imeli so radio, biljard in knjižnico. Gospodinjstvo v teh domovih so vodile redovne sestre pod vodstvom rektorja duhovnika, ki ga je plačeval rudnik. Katoliško čuteči slovenski priseljenci so imeli prednost pri stanovanjskih hišah in delavskih domovih, pa tudi v rudnikih. Po Franckinih besedah za Maksa vera ni bila bistvenega pomena. Hugo Bren izpostavi tudi vzorno organizacijo in urejenost za primer bolezni in onemoglosti. Delavci so vplačevali v bolniško blagajno ter prispevek za zavarovanje za starost in onemoglost. Prispevek ni bil majhen, vendar po avtorjevem mnenju ne tako velik, da ga delavec ne bi zmogel, saj mu je od dnevne plače ostala polovica. Prehrana s stanovanjem ga je stala povprečno 2 guldna, tj. 44,6 dinarja na dan. Tako mu je ostalo še za druge stroške, npr. za naložbo pri podporni organizaciji, nekaj pa je lahko privarčeval. Dr. Poels je zgradil tudi dve najmodernejši bolnišnici, in sicer v krajih Kerkrade in Heerlen. V primeru poškodbe je imel delavec po treh letih zaposlitve pravico do rente, ki je bila odmerjena glede na odstotek nesposobnosti delavca za delo. V primeru bolezni in nezgod je rudar dobil 70 odstotkov dnevne mezde. Bren zaključí: »Pri vsem tem tedaj našim holandskim rojakom ni sile. Da bi se le povsod tako imeli.«¹¹

Deset let kasneje (1939) je Rudolf Selič Krajevski banski upravi Dravske banovine v Ljubljani poslal statistiko jugoslovanskih (!) izseljencev na Nizozemskem. Njihovo število (z družinskimi člani) je ocenil na okrog 1.800 do 2.000; med njimi je bilo 99 odstotkov Slovencev, le en odstotek pa Hrvatov in Srbov. Vsi so imeli jugoslovansko državljanstvo. Ocenil je še, da je bilo na Nizozemskem še okrog 300 slovenskih izseljencev z družinskimi člani, ki so bili nemški (20 odstotkov) in italijanski (80 odstotkov) državljani, tj. po geografiji Lipoglavšek-Rakovec 60 Korošcev in 240 Primorcev. Za leto 1940 našteje z družinskimi člani vred 1.480 oseb. Omeni tudi okrog 30 do 50 deklet, ki so na Nizozemskem delale kot služkinje. To so bile potomke vestfalskih Slovencev, ki so prišle na Nizozemsko z nemškimi dekleti.¹² Po Seliču je bilo glede na poklic okrog 250 zaposlenih v zasebnih rudnikih, okrog 150 v državnih rudnikih in okrog 100 v različnih poklicih ter kot samostojni obrtniki in upokojeanci.¹³

V tem času je delovala »Zveza jugoslovanskih

Rudolf Selič, večletni tajnik Zveze jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji.

društev sv. Barbare v Holandiji«, ki je združevala katoliške izseljence, v manjšini pa je bilo »Jugoslovansko narodno društvo sv. Barbare« (ust. 1931), ki ga glede na omenjeno zvezo označujejo kot »separatno« društvo. »Zveza jugoslovanskih društev sv. Barbare v Holandiji« je po Seličevem mnenju v svojih društvih združevala okrog 70 odstotkov vseh jugoslovanskih izseljencev. Društveniki so brali katoliška glasila *Izseljenski vestnik*, *Domoljub* in *Slovenski gospodar*. Jože Premrov ugotavlja, da je bilo društveno življenje leta 1941 v primerjavi s tistim iz časa Maksovega bivanja na Nizozemskem samo še senca.¹⁴ To je bila posledica gospodarske krize in, česar ne zapiše, tudi izbruha vojne septembra 1939. Kazala se je že integracija slovenske mladine, ki se je rodila in bila vzgojena na Nizozemskem. Premrov jo je okrcal, češ da ne kaže nobenega zanimanja za »narodna društva«. Kot kritiko lahko razumem njegovo trditev: »Naša mladina zahaja samo v holandsko družbo.«¹⁵ Kot nevarnost za mladino je razumel dejstvo, da državni zakon na področju zaposlovanja ne dela razlike med domačimi

¹¹ Bren, *Slovenski*, str. 141; Selič, *Naši v Holandiji*, str. 15.

¹² Lipoglavšek-Rakovec, *Slovenski izseljenci*, str. 4–47.

¹³ ARS, AS 74, a. e. 152, š. 2. Izseljenci iz Jugoslavije v Holandiji.

¹⁴ Premrov, *Izseljenska čitanka*, str. 92–96.

¹⁵ Prav tam, str. 93.

Razvitje prapora Društva sv. Barbare v Bruayju, Pas-de-Calais, 1929 (arhiv SIM).

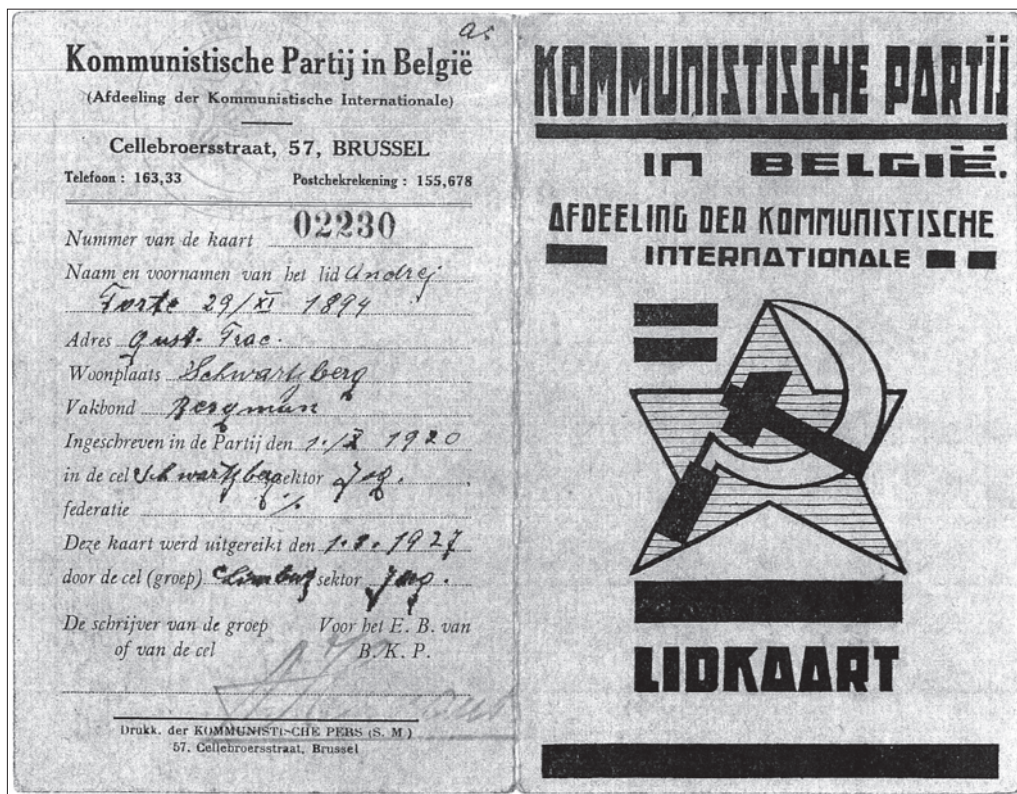
Zastava sv. Barbare iz Brunssuma, Nizozemska, 1926 (Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt*, str. 173).

delavci in otroki tujih delavcev. Otroci tujcev, rojeni na Nizozemskem, so bili torej pri zaposlovanju popolnoma enakopravni z domačini, kar pomeni, da je obstajala večja možnost stalne naselitve na Nizozemskem. K slabemu stanju sta po njegovem mnenju pripomogla še »tuja« šola in pomanjkanje slovenskega učitelja oziroma učiteljice. V letih 1932 in 1933 je z otroki delala slovenska učiteljica Marija Ažman, ki ji je Premrov pripisoval lepe uspehe, vendar je morala zaradi prezaposlenosti in prenizke plače zapustiti to službo. Mimogrede, slovenski izseljenski učitelji in učiteljice – le redki v zahodni Evropi – so bili na-

meščeni in plačani iz Beograda. Mnogo bolj optimističen v zvezi z nizozemskimi Slovenci je bil Alojzij Kuhar, ki je ob prevladujočem tarnanju nad stanjem izseljencev po Evropi leta 1939 zapisal: »... Socialne razmere so urejene tako kakor nikjer. Zato je tudi življenjska raven teh naših izseljencev bila med vsemi najvišja in smemo nizozemske izseljenske kolonije šteti med najboljše slovenske v Evropi in v prekomorskih državah, npr. v Argentini.«¹⁶

Zanimivo je, da so zaradi gospodarske krize leta 1932 tudi iz Nizozemske nekateri Slovenci za delom odšli celo v Sovjetsko zvezo. Omenjata jo Selič in Lipoglavškova. Številni so se razočarani vrnili na Nizozemsko. Nedvomno so bili odhajajoči levičarji, nekateri povezani s komunističnim gibanjem. Naj na kratko omenim Andreja Forteja, roj. 1894 v Trbovljah, rudarja kopača, ki je v času Maksovega bivanja delal na Nizozemskem v Heerlenu in je bil eden od sodelavcev partije. Leta 1929 so se slovenski rudarji na Nizozemskem organizirali in ustanovili jugoslovansko »nacionalno sekcijo«. Delovali sta dve sindikalni organizaciji, socialdemokratska in katoliška. Širili sta propagando in izdajali letake v slovenskem jeziku. Forte je ta del nizozemskega Limburga označil za »klerikalno gnezdo«, zato so morali komunisti delovati ilegalno. Leta 1931 so izdajali slovenski časopis *Glas svobode*, ki so ga tiskali v Heerlenu na sedežu nizozemske partije. Verjetno gre za glasilo *Slovenska delavsko-kmečka republika*, ki je v omenjenem času izhajalo v Heerlenu. To je bilo edino znano komunistično glasilo za izseljence, ki je bilo v tem času v naslovu in podnaslovu namenjeno Slovincem. Bilo

¹⁶ Kuhar, Slovenci na Nizozemskem, str. 533.

Andrej Forte, članska izkaznica jugoslovanske partijske celice v Belgiji, 1927 (Arhiv RS).

je ideološko nasprotje katoliškemu *Rafaelu*, ki je v letih 1931–1935 prav tako izhajal v Heerlenu.¹⁷ Leta 1932 je nastopila premogovna kriza, ki je zaostriala razmere in privedla do izгона neljubih »elementov« iz države. Težko je reči, kje je bil Maks med obema ideološkima opcijama. Sodeč samo po njegovih refleksijah v Franckinih pismih ni bil ravno aktiven človek.

Francka

Za kmečko ženo je bila vloga matere in gospodinjne ne samo samoumevna, temveč je bila razumljena kot neločljiv del delovne sile na kmetiji.¹⁸ Vodilna vloga moškega, tj. moža in gospodarja, je bila nekaj samoumevnega. Drugačno stanje nastopi, ko možki/gospodar odide na delo v tujino, kot je bilo v primeru našega Maksa. Francka je morala prevzeti breme dela na kmetiji, čeprav se iz njenih pisem vidi, da je skušala odločanje nenehno prenašati na moža, kot je bila vsakdanja praksa v kmečki družini. Izkazala se je kot skrbna gospodarica kmetije, ki ni bila velika, vendar je ob višjih obdelovanja, tj. spomladi in v času pobiranja pridelka, potrebovala dodatno delovno silo, ki jo je morala plačati. Enako je veljalo za gozdna dela,

ki so potekala pozimi. Francka je bila poljedelka in se je posvečala kmečkim opravilom. Zato moža podrobno obvešča o vremenu, sajenju in košnji, cenah pridelkov, plačilu delavcev na poljih in v gozdovih ipd. Podrobno mu navaja tudi prodaje pridelkov in lesa ter nakupe za kmetijo. Krave ni imela, v času odhoda moža na Nizozemsko pa je prodala tudi konja. Odvisnost od drugih ljudi je bila tako večja. Skratka, Francka je bila vezana na kmetijo.

Maksova zgodba

Maks se je v občini Heerlen prijavil 6. marca 1929 in odjavil 30. marca 1931, ko je odšel v občino Geleen, nekaj kilometrov proti severu. Verjetno se je zaposlil v rudniku Maurits in bival v kraju Lutterade, ki je bil del občine Geleen. V občini Heerlen oziroma v kraju Heerlerheide je živel na naslovih (v naslednjem zaporedju): Heerenweg 199, Kampstraat 37, Pappersjans 10 (8. aprila 1930) ter Kampstraat 8 in 26 (26. maja 1930), nato se vrne na Heerenweg 199 (11. septembra 1930). Na prvi kuverti se pojavi tudi naslov Hof Kolonie 10, kraj Terwinselen. Na ulici Kampstraat je bivalo več slovenskih izseljencev. To je bila prava slovenska ulica, kjer je živelo veliko Primorcev, zlasti z Bovškega, ter delavcev iz Trbovelj in Hrastnika ter z območja zahodno od Zasavja. Pravih »Kranjcev« je bilo med njimi malo. Kot večina tam živečih rudarjev je tudi Maks delal v zasebnem

¹⁷ Drnovšek, Izselskino in drugo časopisje, str. 287–288, 298–299.

¹⁸ Barbič, Kmetica.

rudniku Oranje Nassau III, kjer je bil zaposlen kot vajenec kopač (*leerlinghouwer*). Običajna prva stopnja za neizučene delavce je bila t. i. sleper, kar izvira iz nemškega *Schlepper*. To so bili rudarji, ki so skrbeli za odvoz premoga in odpadnega kamenja. Izučeni rudarji so navadno začeli kot *leerlinghouwer* ali *houwer*. Maks je bil rudar že v Ameriki, zato je verjetno preskočil stopnjo neizučenega delavca. Na Nizozemskem se je gospodarska kriza začela leta 1931 (po drugih navedbah tudi 1932), torej z rahlim zamikom v primerjavi s sosednjimi državami. Rudnik Oranje Nassau III je raje zaposloval tujo delovno silo. Državni rudniki so bili pri zaposlovanju bolj kritični.¹⁹ Kljub razmišljanju, da bi odšel na delo v tovarno ali tja, kjer bi bilo delo in delovne razmere lažje, se to vsaj v času ohranjenih Franckinih pisem ne zgodi. V primerjavi z ženo je imel več možnosti, saj je bil rudarski poklic mobilni in časovno vezan na delo v jami, nato pa je bil rudar prost.

Marca 1929 je Francka posredno izvedela, da sta se dva sokrajana namenila v Belgijo. Francka je moža okarala, da ji tega ni sporočil.²⁰ Očitno so se rudarji ozirali v Belgijo. Belgijska zgodba kar ni hotela potihniti. Iz *Domoljuba* je izvedela o rudarski nesreči, v kateri naj bi izgubili življenje tudi trije Slovenci.²¹ Maksa je seznanila z namenom domačina iz Hotalvelj, ki se je odpravljal na Nizozemsko. Hvalil je možnost dela (»za deset let«) pri delu na kanalih. Strah pri Francki, da bi se njen mož poškodoval pri delu ali da bi se mu dogodilo kaj hujšega, je bil nenehno prisoten. Poslal ji je fotografijo, na podlagi katere je lahko videla, da je imel težko delo. Denar je bil trdo zaslužen z delom v »jamah«. Važno je bilo, da je bil zdrav in zvest. Iz fotografije je povzela, da je bilo trpljenje veliko in da tudi s hrano ni bil zadovoljen.²²

Dopisovanje

Ni Franckinega pisma, ki se ne bi zaključilo s prošnjo po moževem odgovoru. V primeru ločenosti dveh bližnjih oseb prevzamejo pisma vlogo vsakdanjega pogovora o osebnih, družinskih in gospodarskih zadevah ter temah, ki so bile aktualne za oba korespondenta. Žal je bilo v našem primeru nagozvanje enostransko, moževe reakcije pa spoznavamo le posredno. Francka in Maks sta imela dialog, podoben razgovoru za domačo mizo ob nedeljskih popoldnevih. Ta je bil enosmeren tudi zato, ker se Maksova pisma Francki niso ohranila. Pisna pot je bila edina možnost kontinuirane izmenjave informacij, saj sta bila dopisovalca geografsko ločena. Francka je živela na Gorenjskem, Maks pa v času ohranjenih pisem v Herleerheidu na Nizozemskem.

Pri pismih gre za okrnjeno komunikacijo, saj nikoli ne morejo zamenjati osebnega stika oziroma pogovora kot takega, zlasti še, če sta bila oba akterja manj vešča v pisanju. Franckino pisanje je bilo na ravni ljudskošolske izobrazbe, saj so ji težave zaporedje. Kljub temu moram poudariti, da je bila njena pisava kar dobra. Vendar nas v naši zgodbi bolj zanima vsebinska plat kot jezikovno-slovnična pravilnost. Glede na njeno pisanje je bila Francka mnogo bolj dejavna in sistematična pri vzdrževanju dopisovanja kot njen mož Maks, če smem sklepati po njenih prizadevanjih in prošnjah, naj ji redno odpiše. Zelela je, da bi dobila moževo pismo in nanj odgovorila vsaj enkrat tedensko. Hotela je, da ji mož na vsako pismo takoj odgovori, kar je bilo blizu dialogu oziroma pogovoru. Nekajkrat se je razjezila, ker mu je morala večkrat postaviti isto vprašanje, na katerega ni dobila odgovora, kar jo je dodatno obremenjevalo, žal pa ji je bilo tudi prostora na papirju. Zdi se, da je bil mož manj zgovoren oziroma pišoč, in čeprav ne poznamo njegovih pisem ženi, vemo, da ni bil preveč odziven na njena pisma. Z redkimi izjemami je pisala s peresom. Izrabila je vsak prosti del papirja, in sicer tako, da je pripisovala stavke na zgornji, srednji upognjeni ali spodnji rob papirja. Običajno je s pisanjem napolnila eno polo ali polo in pol tako, da je prazen del druge pole odtrgala. Redko se pojavijo dodatki, npr. računi v kuverti ali odstopanja v formatu papirja, npr. v primeru obvestila možu o rojstvu otroka. Večkrat omenja, da je pismo pisala zvečer ali ponoči, kar ni presenetljivo, saj je bil dan namenjen delu na kmetiji in vzgoji hčerke ter pozneje negovanju novorojenčka. Tako zapiše, da ji je pismo, dolgo polo in pol, vzelo kar dve uri časa. Zanimiva je časovna stran tako pisanja kot branja pisem. Ne verjamem, da si je delala koncepte, saj je varčevala s papirjem. Njena pisma so bili čistopisi z majhnim številom popravkov. Zato predvidevam, da jih je pisala neposredno, vendar počasi in z razmislekom. Velikokrat se pokaže, da je izgubila nit pripovedi, kar je privedlo do nenadejanih miselnih preskokov in ponovitev v zapisih. V enem od pisem pripiše, da je za pisanje porabila dve uri.²³

Prvo pismo je Francka napisala 1. marca 1929. Poštni žig, 2. marca, nam pove, kdaj je bilo pismo oddano na lokalni pošti. Dotlej je od moža dobila že dve razglednici, ki se nista ohranili, eno iz Ljubljane in drugo iz Münchna, prvo 26. februarja in drugo 28. februarja. Njen Maks ju je poslal s poti na Nizozemsko. Zadnje ohranjeno pismo je iz 26. januarja 1930. Kontinuiranost dopisovanja je bila z moževe strani večkrat kršena. Očitno pa je, da zadnje pismo ni kazalo na prekinitev te komunikacije. Skratka, zbirka 61 Franckinih pisem ni popolna. Čeprav ne poznamo moževih pisem, lahko predvidevamo, da je

¹⁹ Kolegu Franku van Krevlu se zahvaljujem za posredovanje podatkov o rudarju Maksu iz tamkajšnjih arhivov.

²⁰ Zasebna zbirka, 9 – 4. 4. 1929.

²¹ Zasebna zbirka, 10 – 8. 4. 1929.

²² Zasebna zbirka, 22 – 2. 6. 1929.

²³ Zasebna zbirka, 8 – 31. 3. 1929.

lažje pisala na način odgovarjanja na njegova vprašanja. Skratka, vztrajala je na dialogu po pisni poti. Da pričakovanega odgovora ni bilo, se ji je razkrilo v Maksovem pismu, v katerem je trdil, da njenega pisma z dne 28. aprila ni dobil. Ždelo se ji je čudno, da bi se izgubilo, saj ga je osebno oddala, ko se je z avtobusom odpravljala v bližnje mesto in ga je poštar z drugo pošto prinesel na avtobus. Zahtevala je, naj ji pošlje priporočeno pismo in naj se spomni, kako ga je skrbelo, ko je pred odhodom oddajal pismo za Nizozemsko. Moža je večkrat okarala, da ji ni pisal. Prosila ga je, naj ji piše pogosteje. Vedela pa je tudi, da mu ne bi bilo prav, če mu ne bi pisala. Stik z njim je potrebovala, ker ga je ves čas spraševala, kako naj to ali ono uredi. Še vedno pa je dopuščala možnost izgube pisem. Bala se je, da bi pisma prišla v tuje roke. »Prav lepo Te prosim dragi moj Maks! Naredi mi tako kakor sem Ti pisala!«. To je eno od obupanih Franckinih pisem, ki je posledica tega, da mož ni odgovoril na njena vprašanja, in njenega nosečniškega stanja.²⁴ V naslednjem pismu se mu je opravičila za ostri ton pisanja. Njeno naslednje pismo je bilo bolj umirjeno. Ponavljala je svoje zamisli glede pošiljanja in hkrati izražala žalost, ker ne dobiva njegovih odgovorov. Da bi bila še bolj gotova, je prejšnje pismo poslala ekspres priporočeno s povratnico, ki jo je dobila nazaj z njegovim podpisom. Prosila ga je, naj ji ne zameri, ker ga je poslala na ta način. Zanj je morala plačati (kar) devet dinarjev. Skratka, bilo je dražje, to pa skuša omiliti s tem zapisom: »Kakor mi pišeš pa sedaj že dobro zaslužiš ...«²⁵ V enem od pisem njegove zadržanosti v odgovorih poveže z dejstvom, da je Maks pisma pisal v kuhinji, in zapiše: »... res ni tako lahko pisati v kuhinji, da so tudi ravno tako firbčni kaj pišeš! Kaj pa kader pismo prejmeš ali Ti kaj rečejo kolikokrat ga dobiš! Prosim piši mi to!!!«²⁶

Do zadnjega ohranjenega Franckinega pisma z dne 26. januarja 1930 je bilo izraženega več zadovoljstva nad potekom njunega dopisovanja kot ne, čeprav so bile izrečene tudi kritične besede na račun moževe neodzivnosti. In prav v tem pismu je prišlo do blažjega kratkega stika, saj mu je Francka očitala, da sicer rad dobiva pisma, nanje odgovoriti pa mu je težje. Sklepa, da ji najraje odgovori, ko prejme eno ali dve pismi (»... kaj ne da je res tako?«), in nadaljuje: »No pa le jaz Ti le še zmiraj pišem če le morem, dobim pa tudi rada saj veš, od svojega možička!«²⁷ Ker so bila Franckina pisma osebna, mu v primeru zapisov (govoric) iz njenega domačega okolja nekajkrat zabiča, naj molči o tem, kar mu piše. Včasih se obregne ob to, da marsikatero novico z Nizozemske izve od sosedov in ne od njega. Očitno je bila lokalna trgovina središče novic in opravljanj. Poudarila je, da bi mu

lahko napisala še marsikaj o tem, kar se je dogajalo v domačem okolju, ni pa bila prepričana, ali bi mu bilo to prav; poudarila pa je, da je to delala iz zaupanja in ljubezni do njega. Rada bi se prek pisem večkrat pogovorila z njim, četudi bi imela stroške.²⁸

V hiši se je počutila osamljeno. Takoj ob njegovem odhodu je popisala občutek praznine v hiši in svojo nespečnost zaradi njegove odsotnosti. Osamljenost je večkrat povezala z zimskimi razmerami, sneženjem in burjo. (Vreme je bilo v kmečkem okolju pomemben dejavnik in predmet razgovora z možem.) Zatem ga je povprašala po vremenu na Nizozemskem z upanjem, da je boljše. Nato ga je prosila, naj ji večkrat piše, da bi ji bilo lažje.²⁹ Francka velikokrat uporablja besedico *dolgčas*, in sicer v več pomenih, dejanskem, pri pogrešanju moževe bližine in na način negativnega pogleda, npr. saj vem, da me ti *gotovo* ne pogrešaš, mogoče le hčerko. V vseh pismih ga v začetnem delu lepo pozdravlja tudi v imenu hčerke Emice, občasno tudi očeta. Izrazi topline se kažejo v njenih željah, da ga pismo najde pri najboljši volji in pri zdravju. Želi mu srečo pri delu in mu pošilja poljube. Hkrati se zahvaljuje za njegova pisma ter poslano poljube in pozdrave. Sledi zagotovilo, da je *teško pričakovala* njegovo *drago* in *ljubo* ji pismo, kar je posledica njegove že omenjene slabe odzivnosti na njena pisma. Opozori ga tudi na obletnico njegove enomesečne odsotnosti, »zato sem ti namenila pisati en par vrstic«. Iz njenih pozdravov se marsikdaj kažeta globoka ljubezen in radoživost, ko npr. zapiše, da ga »srčkano lepo pozdravlja«. Nov del pisma večinoma začne z besedami »Dragi moj, ljubi mož Maks!«. Tudi pisemsko slovo je polno topline, iskrenih pozdravov in gorkih poljubov ter izrazov ljubezni ljubeče in zveste žene ter hčerke Emice, ki ga ne more pozabiti. Po rojstvu Lojzka tem pozdravom priključi še njega. Skoraj vedno mu pošilja tudi očetove pozdrave. V času, ko ji ni redno odgovarjal, je tako v uvodnem kot zaključnem pozdravnem delu mogoče opaziti nekoliko očitajoči ton. Ko ji za božične praznike 1929 ni poslal pisma, se razljudi: »Dragi moj ljubi mož Maks. Predno Ti kaj pišem Te prav lepo pozdravim in poljubim in kakor tudi tamala dva otročička in oče. Nadalje Te uprašam. Kako da mi ne daš nobenega odgovora na moja pisma ... Jaz ne vem zakaj ali si pa mogoče kaj hud name? Da mi zato neč ne pišeš ali kaj je za en vzrok. Maks piši mi le kaj je? Jaz sem bila zelo žalostna ker skozi vse praznike nisem nič prejela nobenega voščila ne za novo leto nič ali misliš nas zapustiti ali kaj?«³⁰

Božične praznike, ki so bili zanjo izredno dolgi, je preživela na peči.³¹ Tudi nad očetom se pritožuje, ker je rad pogledal v kozarec. Po običajnih pozdravih ga ponovno prosi, naj ji *takoj* odgovori, in za-

²⁴ Zasebna zbirka, 21 – 31. 5. 1929.

²⁵ Zasebna zbirka, 35 – 27. 7. 1929.

²⁶ Zasebna zbirka, 54 – 26. 11. 1929.

²⁷ Zasebna zbirka, 61 – 26. 1. 1930.

²⁸ Zasebna zbirka, 87 – 31. 3. 1929.

²⁹ Zasebna zbirka, 2 – 7. 3. 1929.

³⁰ Zasebna zbirka, 60 – 5. 1. 1930.

³¹ Zasebna zbirka, 59 – 27. 12. 1929.

Naslovnica knjige nizozemske novinarki Milene Mulders – po materi Slovenke – o Slovencih na Nizozemskem.

ključi: »Tvoja vedno zvesta ženka Fanika«. V večini pisem hrepeni po njem in mu zagotavlja, da živi zase in za svoje otroke ter da je večinoma po cele dneve doma. Takrat ji postane *dolčas* po možu, kar izrazi z besedami: »... veliko jih gre mimo, mojga pa ni od nikoder! Res je tako da je takole človek čisto osamljen, samo pomagat si ne morem, bo že kdaj drugače, kaj ne Maks!«³² Včasih potarna nad otroki in osamelostjo doma ter mu pravi, da je njemu bolje, saj ima delo in družino.

Praznino je čutila zlasti med prazniki, npr. ob sv. Jožefu in ob veliki noči.³³ V drugi polovici aprila ponovi vprašanje, kako preživlja nedelje, saj je bilo njej ob nedeljah in praznikih zelo *prazno* v hiši in kar solze so ji zalile oči, ko je poslušala svojo hčer, ki je spraševala po očetu.³⁴

Utrinki iz Maksovega življenja na Nizozemskem

Iz Franckinih pisnih odgovorov možu lahko predvidimo njegova vprašanja oziroma opisovanje razmer v novem življenjskem in delovnem okolju. Po njenih pismih je bil njegov prvi postanek v Terwinselenu (Limburg), Hof kolonije 70, nedvomno pri bližnjih sorodnikih oziroma znancih. Kot redoljubna žena ga je vprašala, ali je vse, kar je odnesel s seboj, tudi prinesel. Ugotavljala je, da je srečno prišel in zanimalo jo je, kam bo odšel in ali tam živijo tudi Slovenci.³⁵ (Dejansko se je kmalu odpravil v Heerlerheide, kjer je do konca leta 1929 bival na naslovu Kampstraat 37.)

Sredi marca mu je pisala, da ljudje doma zelo težko čakajo novic o tem, ali je dobil delo in ali bo lahko obstal, kjer je. To je Francki deloma godilo, na drugi strani pa je bila nejevoljna zaradi pritiskov ljudi nanjo, ker jim je morala nenehno pripovedovati o Maksovem življenju na Nizozemskem.³⁶ Ob začetku moževega bivanja na Nizozemskem je Francko zanimala njegova nastanitev ter novice o tam živečih in njej znanih sorodnikih, prijateljih, znancih in predvsem sovaščanih. Še več, niso je zanimali le znanci na Nizozemskem, ampak tudi njihovo bivanje v Belgiji in Franciji. Tako je moža za enega izmed njih spraševala, ali misli še naprej *odraščat* v Francijo in ali je tam res bolje.³⁷ Mož se je zahvalila za dobro opisane razmere, posebej pa jo je prevzel strogi red, ki je veljal na Nizozemskem. (To je verjetno veljalo tako za rudarski red kot tudi za urejenost okolja ter moralnega in verskega obnašanja.) Selitve znancev so v njej sprožale vprašanja, zakaj mislijo nekateri iti drugam. Jim tam ni ugajalo ali pa morda zaradi premajhnega zaslužka? Konkretno je imela v mislih Janeza P., ki je bil z Maksom in za katerega se je spraševala, kaj ga »... žene le naprej v svet«. Zanimalo jo je, kako je bilo v *jami*, ali je bila mokra ali suha. Ali so tam kopali premog ali kako drugo rudo? Kakšen je bil tamkajšnji jezik? Ali je bil bolj nemški? In nato naredi preskok na *govorico*, da je moral Maks za odhod plačati kavcijo v višini štirideset tisoč (verjetno dinarjev), kar je imela za laž oziroma izmišljotino. (Beseda *govorica* kot pogovorni jezik jo je nedvomno spomnila na *govorico* kot opravljanje.)³⁸

Prvi koraki v novem okolju so bili težavni. Sredi marca 1929 je Francka tolažila moža, ki ji je pisal o (verjetno težkem) jamskem delu in nerazumevanju jezika. Prepričevala ga je, naj malo *potrpi*, kljub temu, da je bil v nenehni nevarnosti, in se pri tem zbala, kaj bodo rekli ljudje, če se bo vrnil po kratkem času domov. (Kasneje je iz pripovedi sovaščanke izvedela, da se je hotel vrniti domov že takoj po prihodu oziroma

³² Zasebna zbirka, 42 – 2. 9. 1929.

³³ Zasebna zbirka, 7 – 25. 3. 1929.

³⁴ Zasebna zbirka, 12 – 19. 4. 1929.

³⁵ Zasebna zbirka, 2 – 7. 3. 1929.

³⁶ Zasebna zbirka, 5 – 16. 3. 1929.

³⁷ Zasebna zbirka, 2 – 7. 3. 1929.

³⁸ Zasebna zbirka, 3 – 7. 3. 1929.

že po petih dneh bivanja na Nizozemskem. Razjezilo jo je, da je to izvedela po tej poti. Svetovala mu je, naj se čim manj druží z znanci iz domačega okolja. Vendar se je novica o tem razvedela, kar Francki ni bilo po volji.)

Pozitivni odziv naj bi bila plača. Francka je naredila primerjavo s Trbovljami, kjer bi zaslužil malo. Vedela je, da so bili trboveljski rudarji siromašni in da so imeli prenizko plačo; kot piko na *i* prigovarjanja možu je dodala, da sta imela kar visok dolg, čeprav je varčevala. Zbala se je, da bi ga ne mogla odplačati. Strah jo je bilo, da bi se mu v jami kaj zgodilo. To jo je morilo celo ponoči. Svetovala mu je, naj zmoli kakšen očenaš in čaščno Marijo, čeprav je vedela, da na Nizozemskem ne hodi k nedeljski maši. Zanimalo jo je, kaj sploh počne ob nedeljah, kakšno vero imajo na Nizozemskem in ali so tamkajšnji ljudje bolj gosposki.³⁹ Ko mu je pisala o obdelovanju zemlje, je mimogrede omenila, da bo vse obdelala in bo poleg ovsu posadila tudi koruzo, in sicer v upanju, da se bo že tega leta vrnil domov. Kaj je hotela povedati? Kriza pri možu se ni umirila, saj slab mesec dni od odhoda ni bilo veliko časa. Ponovno ji je pisal o nevarnosti dela v jami zaradi plina in nizkega stropa v rovih. Večkrat mu je pisala, naj nekaj zasluži in nato pride domov, saj ni bilo vredno, »da bi tam življenje vagal pa matral«. Da bi le poplačala dolg in prihranila nekaj denarja ter si kupila kravo.⁴⁰ Strah jo je bilo, ker je delal v globokih jamah. Ob tem se je vprašala, kaj bi bilo, če bi ostala sama z otroki. Na začetku aprila ji je pisal, da bo prišel domov čez leto. (Verjetno je mislil v tistem letu.) To odločitev je prepustila njemu.

Maks ji je pisal o eksploziji v enem od rudnikov v Belgiji, kjer so izgubili življenje trije Slovenci. Francka mu je odgovorila, da je o tem brala v *Domoljubu*. Strah in groza jo je ob takih novicah. Dejansko je v rudniški eksploziji na velikonočno soboto, 2. aprila, v Zwartberg-Vaterscheiju življenje izgubilo osem slovenskih rudarjev, od tega kar šest oženjenih. Pogreba se je udeležilo okrog 10.000 ljudi, družine ponesrečencev pa je obiskala belgijska kraljica.⁴¹

Francko je skrbelo, o možu je razmišljala podnevi in ponoči. Bala se je, da se bo ponesrečil.⁴² Obenem večkrat omeni, da doma ne bi nič zaslužil. V ozadju je mogoče čutiti njeno željo, da bi ostal na Nizozemskem, če bo le pri zdravju in če razmere ne bodo slabše. Prosila ga je, da ji o tem piše, saj je tako željna novic, zlasti ob nedeljah in praznikih. Ob novici, da ga boli noga, se je zbala, da se je poškodoval v jami. Zatajnala je, kaj bi ona doma z otroki, »ko bi ata ne imeli«.

Odhod posameznika v svet je pri številnih sorodnikih in znancih vzbudil upanje in željo, da bi odšli za njim. Pri tem so računali na Maksu. Komaj

je odšel, so se nekateri že zanimali za to, da bi jim pripravil prihod na Nizozemsko. Že v svojem prvem pismu se je Francka razhudila nad domačinom C., ki je junija načrtoval selitev na Nizozemsko, pri čemer je izrazil željo, da bi Maks organiziral njegov odhod, čeprav je sam komaj prišel tja. Že v naslednjem pismu mu je sporočila, da je C. povsod pripovedoval, da mu bo Maks pripravil odhod. Sredi marca 1929 je v *Domoljubu* prebrala, da izseljevanje na Nizozemsko ni bilo več mogoče, ker naj bi prednost pri pridobivanju dela imeli sosednji Nemci, in sicer zaradi velike brezposelnosti v Nemčiji. Sedaj se ne bo smelo izdajati potnih listov, je menila Francka, razen če bo nizozemski konzul izstavil potrdilo, da ima določena oseba delo in zaslužek. To ji je prišlo prav, saj so jo nenehno nagovarjali, naj mu piše, da jim pomaga. Francka je želela sebe in Maksu zaščititi pred pritiski domačega okolja ter tistih, ki so želeli oditi za njim in so pri tem pričakovali njegovo pomoč. Iz nadaljnjih pisem je jasno, da se je ta interes močno povečal in da je Nizozemska postala obljubljeni dežel. V drugem delu istega pisma je ponovila, da številni težko čakajo, kaj bo pisal o možnostih dela na Nizozemskem. Kaže, da je bilo zanimanje za odhod veliko.⁴³

S pomočjo moža je želela preveriti različne govorice v domačem okolju o znanih ljudeh na Nizozemskem in o njihovem ravnanju. Zlasti so jo zanimale selitve ljudi, in to ne samo v Belgijo in Francijo, ampak celo v Kanado, kar se je ponovilo v več pismih aprila in maja leta 1929. Možnost zaslužka ni bila samo v rudnikih, temveč tudi pri gradnji kanalov na Nizozemskem, je Francka ponavljala moževe besede. Omenjena dela so se začela spomladi in delavec je ob osemurnem delavniku zaslužil 4 guldne na uro.⁴⁴ Mož še sprašuje, zakaj ji ne piše o tem, da se je ta in ta preselil v Belgijo, da je ta in ta ženi poslal kartico iz Belgije, na podlagi katere je sklepala, da je šel pogledat, kako je tam z delom. Kot da bi hotela Maksu spodbuditi, da tudi sam postane bolj mobilen. Občutek dobimo, da je bila zelo radovedna in da je hkrati pazila, da ji ne bi ušlo kaj, kar bi Maksu lahko škodilo ali koristilo. Maksov brat ji je ob izročitvi dednega deleža po materi omenil, da ga je Maks vabil na Nizozemsko in mu celo poslal garancijsko pismo. Bila je presenečena, ker ji mož tega ni povedal. Ko ga je vprašala, ali kaj piše svojim domačim, ji je odgovarjal, da ne. Čudila se je, da ji tega ni omenil, čeprav bi temu ne nasprotovala. Vseeno bi ji bilo, če bi tudi brat odšel k njemu. Prepričana pa je bila, da ne bi odšel, saj je imel bolešno ženo.

V kakšnem kontekstu je Maks pisal Francki, da bo prišel domov za mlatiča v času, ko bo zrel oves, ni jasno. Ona mu je zagotavljala, da ga je veliko posadila. V rahli zadregi mu je odgovorila, da bi to rada doži-

³⁹ Zasebna zbirka, 5 – 16. 3. 1929.

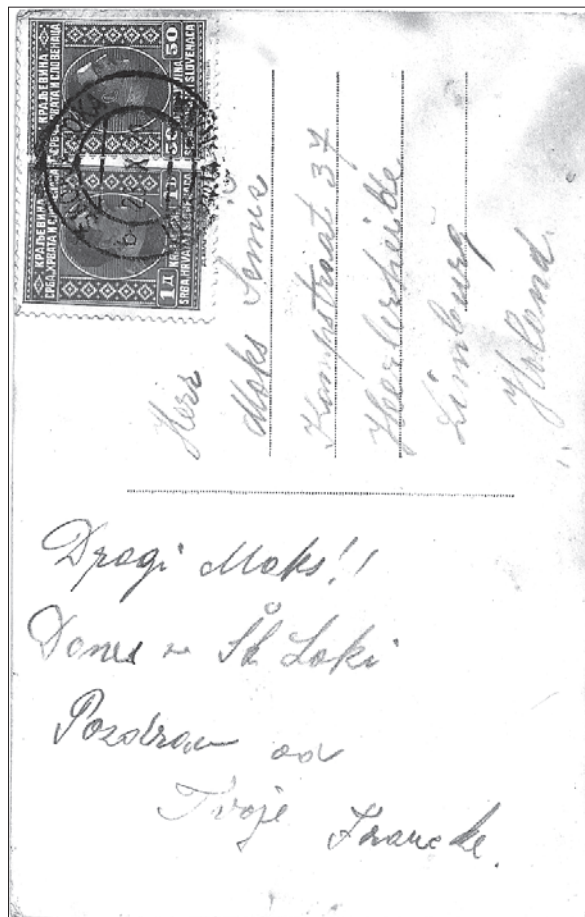
⁴⁰ Zasebna zbirka 6 – 21. 3. 1929.

⁴¹ HDA, IK, škatla 566.

⁴² Zasebna zbirka, 10 – 8. 4. 1929.

⁴³ Zasebna zbirka, 5 – 16. 3. 1929.

⁴⁴ Zasebna zbirka, 13 – 22. 4. 1929.

Razglednica, ki jo je poslala Francka možu Maksu na Nizozemsko, oktober 1929 (zasebna zbirka).

vela, vendar bo pač sam presodil, kako mu bo kazalo, saj »za naprej se človek ne ve, kako mu pride«. Odzvala se je na Maksovo misel o zapravljivosti pri izseljencih v okolju, kjer je živel. Menila je, da ne bi bilo vredno, da bi izpostavljala življenje in trud za to, da bi nato vse dal za luksuz (z drugimi besedami, vse zapravil). Nekateri iz Maksovega kroga so bili zapravljivi. Možu je zadržila, da ve, da je revež, ker je sam v tujini, kjer nima take potrebe kot doma. Je pa zato njena skrb zanj večja, da bi le ostal »živ in zdrav od dela«, da se ne bi ponesrečil. »Bog te varuj povsod koder boš hodil,« je zapisala. Na srečo je imel domačijo, kamor se lahko zateče, nimajo pa je tisti, ki vse zapravijo. Če nič ne privarčuješ (prišparaš), si revež na stare dni. Možu svetuje, naj ne posoja denarja temu ali onemu kolegu, ker mu ga ne bo vrnil.

Zadovoljna je bila, ko se je vrnil na delo v jamo, ker bi imel v času odsotnosti plačane šibte po 4 gul-dne (88,80 din) na dan. Tako bo že nekako preživel, je menila, če le ne bo čutil prevelikih bolečin. Francka se je ponovno zbalala, da bi družina ostala brez očeta. Verjela je, da so bile tam kuhinje mrzle, zlasti podi iz betona (cementa), o čemer ji je pisal. Njej bi bilo »... težko dom pustiti in hoditi v tuje kraje ker človeka ni nobenega takega da bi mu bilo za dati [dom!] iz rok, in še

vse se uniči in razpade in vse orodje se raznese in zgubi. Je res tako težavno da ni tako zapustiti dom ker sva ga komaj malo nared djala.«⁴⁵ Da jo ves čas skrbi, ali je še živ, je njena ponavljajoča se misel. Njeno pismo je obupna prošnja, naj ji piše, zato je razumljiva misel: »Saj kadar mene ne bo ne boš imel nikogar da bi imel tako skrb zate, četudi imaš oziroma boš imel otroke!«

Očitno ji je Maks pisal, da tudi na Nizozemskem ni težko samo delo, temveč tudi zaslužek ni bil zlahka pridobljen. Francka mu je odgovorila, da so tudi kmečka dela težka in da ga tam ne čaka toliko hudega kot njo, da on odsluži ure, nato pa je prost. Tega si ona ne more privoščiti.⁴⁶ Gre za primerjanje dela na kmetiji in v rudniku. Konec julija ji je pisal o dobrem zaslužku, veliko boljšem kot doma. Zapisal je tudi, da bi odšel v Belgijo, če bi znal francosko; tam bi bilo boljše, ker je bila hrana cenejša in ker bi lažje živel. Ker ni znal tujega jezika, mu je Francka svetovala, da ostane tam, kjer je. Ponovno ji je pisal, da bo skušal oditi drugam. Francka mu je odgovorila, naj se sam odloči. Predlagala mu je, naj, če je v državnih rudnikih večji red, delo poskusi dobiti v njih, če mu v zasebnih

⁴⁵ Zasebna zbirka, 15 – 4. 4. 1929.

⁴⁶ Zasebna zbirka, 24 – 16. 6. 1929.

rudnikih ni všeč.⁴⁷ V začetku avgusta ji Maks piše, da v jami trpi. Načrtuje, da se bo spomladi zaposlil v tovarni (*fabriki*). Delo bi bilo boljše kot v jami, kjer je bilo veliko nevarnosti. Do takrat, je menila Francka, bo že bolje razumel tudi jezik. Konec avgusta ji je Maks pisal o zaščiti rudarjev. Presenečena je bila, da je »*zelo fajn vrejeno tam v Holland za Rudarje*«, vsaj v primeru smrti (če jih *pobije*) in nezgod (*potolče*), saj je rudniška družba plačala stroške ter v primeru smrti in nezgode skrbela za ženo in otroke. Žagotavljala pa mu je, da ji ni vseeno. Bala se je zanj, čeprav je bilo za vse dobro poskrbljeno. »*Čega zgubim tukaj ni nikjer ga več ni takga kakor je moj Maks!*« še zatrdi Francka v pismu.⁴⁸ Komentira še Maksove trditve o slabi hrani, ki je povrh tega draga kot tudi vsa druga oskrba. Ve, da ne bo zapravljaj, kar pa mora plačati, pač mora plačati. Piše ji, da imajo nizozemske krave veliko mleka in jih pasejo na prostem. Zanima jo, kako jih oskrbujejo (*rihtajo*) in koliko stane liter mleka. Zadovoljna je, da je Maks zdrav in zvest. Vedela je, da ima dobro in veliko hrane, čeprav ji je pisal, da je slaba in postana. Francka se razpiše o tem, da drugih, tujih ljudi ne skrbi za človeka tako kot domače. Tuje ljudi zanima samo plačilo. Zato se mnogi ženijo, da imajo vsaj hrano. Mož ji piše, naj pride spomladi, da bi mu kuhala. Sama ne ve, kaj storiti, ker ji je včasih govoril, da ni za v svet. Zatrjuje, da ne zna kuhati, kot kuhajo po svetu. A njemu bi že skuhala, pa še *frišno* bi bilo. In kava tudi ne bi bila pogreta, zato zaključí: »... *mo-goče pa res pridem če bom mogla doma vse skomendirat da bi blo za pustiti, če bi bil ti kontent*«. ⁴⁹

»Če imaš kaj več denarja te prosim pošlji ga mi.«

Med pomembnejšimi razlogi za odhod posameznikov na delo v tujino je bila želja, da bi tam več zaslužili. To velja zlasti za poklicne migrante. Tudi v našem primeru se potrjuje teza številnih zgodovinarjev selitev, da so ljudje v največji meri odhajali v tujino zaradi boljšega (višjega) plačila za delo. Rudarsko delo je primerljivo – ne glede na različnost delovnih pogojev – zaradi razvejnosti del in s tem tudi plačil. Ko Francka moža poziva k potrpežljivosti v novem okolju, ga spomni na slabe zaslužke trboveljskih rudarjev. Zato mu svetuje, naj kljub težkemu delu in neznanju jezika vztraja na Nizozemskem.⁵⁰ Po dobrih dveh mesecih ji je že pisal, da se mu tam dopade in da je le v jamah.⁵¹ Predvidoma je bil Maks vsaj na začetku t. i. učni kopač, ki je zaslužil 5,13 guldna, tj. okrog 114 dinarjev na dan (*siht*). To je bila najbrž zgornja meja, saj je bil lahko zaslužek tudi nižji. Upoštevani niso bili odtegljaji, npr. zavarovanje, pokojninski sklad ipd. Leta 1927 je bila povprečna pla-

ča rudarja v Sloveniji 48,06 din za kopača in vozača, 45,31 din za odraslega jamskega delavca, 26,37 din za mladega jamskega delavca ter 44,99 din in 24,96 din za delavko.⁵² Razlika med plačami v Sloveniji in na Nizozemskem je bila že na prvi pogled velika.

Francka je v pismih večkrat omenjala, da je lahko Maks s svojim delom nekaj zaslužil, česar ona ni mogla, ker so bili doma zaslužki za enako delo nižji kot v tujini. Še več, nekajkrat primerja njegovo delo, ki prinaša zaslužek, s svojim kmečkim delom na zemlji, ki je zahtevalo strošek v obdelovalnem obdobju in omogočalo negotov denarni prihodek v času prodaje pridelkov. Marca 1929 je večkrat omenjala denarno krizo na kmetih, ko so se cene, npr. krompirja, povišale, krme in živine pa padale.⁵³ Zato je prodala konja s komatom tako, da je komat prodala posebej.⁵⁴ Zvitega kupčevanja je bila večča tudi Francka. Za primerjavo: v začetku aprila je ugotavljala, da so cene krav zelo visoke, saj so stale od 3.000 do 4.000 din.⁵⁵ Krma je bila draga, zima pa je kar trajala, zato je kravo prodala. Omenjala je, da je bilo konja težko prodati, ker so bili kupci na splošno nezaupljivi glede njegovega stanja, medtem ko je bilo s kravo lažje. Francka je razmišljala o dékli za pomoč na kmetiji, vendar je večkrat ugotavljala, da se jo težko dobi, hkrati pa je plačilo zanjo previsoko. Marca večkrat navede plače dekel, tj. okrog 3.000 din na leto. Sama bi bila zanjo pripravljena plačati do 2.300 din na leto.

Iz ženinih pisem vidimo, da je bilo Maksovo začetno bivanje razpeto med dilemo: ostati ali se vrniti domov. Tudi Francka je kolebala med željo, da Maks vztraja (prav zaradi zaslužka) oziroma se vrne domov. Velikokrat poudari, da imata dolg, ki ga morata odplačati, in to kljub njenemu varčevanju ter prodaji kmetijskih pridelkov, lesa in nenazadnje zgoraj omenjenega konja. Po natančno enem mesecu ločitve in šestih pismih možu je prvič napisala, da ji bo težko, če ne bo dobila njegove denarne pošiljke, ki jo je pričakovala v času velikonočnih praznikov. Zapiše, da ji je denar obljubil, v naslednjem pismu pa sporočil, da ji ne bo poslal nič. Vendar je prav na dan, ko mu je pisala, 25. marca, Maks nakazal 30 guldnov, ki so jih na pošti izplačali šele 5. aprila, in sicer v višini 668 din. Denar je bil poslan prek Gospodarske banke v Ljubljani in njene pošte v kraju bivanja. Francka se je pritožila nad počasnostjo postopka. V tem času si je od očeta izposodila 100 din, potrdila pa je, da je prejela 30 din, ki ji jih je mož poslal v pismu. Ob tem mu je namignila, naj v pismo kdaj le priloži kakšen gulden, da bo vedela, kakšen je nizozemski denar. Prosila ga je, naj ji pošlje še kaj denarja.⁵⁶ Prošnje za denar je večkrat ponovila, poudarila pa je, da je bila varčna. Sporočila mu je, da ni dobila »enega kovača«, ki ji ga

⁴⁷ Zasebna zbirka, 36 – 31. 7. 1929.

⁴⁸ Zasebna zbirka, 41 – 29. 8. 1929.

⁴⁹ Zasebna zbirka, 52 – 12. 11. 1929.

⁵⁰ Zasebna zbirka, 4 – 2. 3. 1929.

⁵¹ Zasebna zbirka, 20 – 26. 5. 1929.

⁵² Uratnik, Gospodarska in socialna statistika, str. 156.

⁵³ Zasebna zbirka, 2 – 7. 3. 1929.

⁵⁴ Zasebna zbirka, 4 – 12. 3. 1929.

⁵⁵ Zasebna zbirka, 9 – 4. 4. 1929.

⁵⁶ Zasebna zbirka, 8 – 31. 3. 1929.

je poslal v pismu, pričakovala pa je v njegovem pismu omenjenih 60 guldnov. Želela je, da ji točno napiše, kdaj je denar oddal in kdaj bo dobila njegovo pismo.⁵⁷ 22. aprila je prejela 60 guldnov oziroma 1.345 din, ne pa tudi že omenjenega »kovača«. Ob tem mu zapiše celo zgodbo o krajah denarja iz pisem. Denar bo porabila za trenutne potrebe (drva) in poplačilo dolga, mu je še zapisala.⁵⁸ Dolg jo je težil, zato je moža vprašala, ali je maja 1928 plačal obresti za dolg pri P. v domačem kraju in koliko bi morala plačati za eno leto. Rada bi plačala še nekaj glavnice, ker bi se rada rešila dolga. In ko ji bo še poslal denar, zapiše Francka, bo poskrbela, da se bo dolg zmanjšal.⁵⁹ (Da zadolženost v tistem času ni bila izjema, nam dokazuje zgodba A., ki je bila tako obremenjena z obrestmi, da bosta z možem morala prodati hišo. A. je Francko vprašala, ali ji je mož že veliko poslal. Zvito ji je odgovorila, da ji veliko še ni mogel, saj je komaj prišel na Nizozemsko.) Maksu je zabičala, naj o poslanem denarju molči, saj še njen oče ni vedel, koliko ji je poslal; »kar tiho sem«, je še zaključila. Ker ni dobila Maksovega odgovora glede dolga pri P., je plačala 60 din za obresti in 1.000 din za dolg. Ostal jima je še dolg v višini 2.000 din. Možja je seznanila, da je dobila 1.500 din za seno in slamo, 1.750 din je porabila za nakup blaga, k temu pa je dodala 1.000 din, ker je kupila dve klaftri drv (še v gozdu) za 425 din – vse leto jo bodo drva stala 750 din –, tako da ji je ostalo le 500 din. Dobila bo še 100 din za slamo. Tudi delavci so jo drago stali. Sicer pa varčuje. Šivilja bo prišla po binkoštih, zato moža prosi, naj ji še kaj pošlje, ker bo potrebovala za mojskro in drvarja. »Zmiraj imam stroške, sedaj doma nimam več za prodati kakor kakšno jajce saj to je malenkost kaj ne?«⁶⁰ Prošnje za denar so si kar sledile. Imela bo stroške za drvarja, tj. okrog 1.000 din (vključno s hrano in izdelavo butar). Za 200 kg krompirja je dobila 300 din, od novega leta pa je prodala za 630 din jajc. Zapisala je, da je, kljub temu, da varčuje, že vse porabila.⁶¹ Njene prošnje so bile le uslišane, saj ji je mož poslal 1.230 din, ki jih je dobila 18. maja. Z veseljem je pisala, da ji je denar prav prišel, hkrati pa mu je omenila, da bo kupila novo vodno sesalko, ker ji je bilo zelo težko nositi vodo s studenca, zlasti spričo njenega pričakovanja otroka.⁶² Sesalko je naročila v veletrgovini z železnino in poljedelskimi orodji Fr. Stupica v Ljubljani, zanj pa je plačala 565 din. V pismu Maksu je priložila račun kot dokaz, da ne »laže«. Občutek je imela, da sesalka ni bila poceni, vendar je ni vrnila, ker jo je potrebovala. Zadovoljna je bila z novo pridobitvijo, da ljudje ne bodo rekli, da manjka gospodar pri hiši. V pripisu omenja, da je Maks zaslužil že nekoliko več, kar je bila bolj potrditev kot vpra-

šanje. Za obleko je kupila temno modro blago za 100 din. Sebi in hčerki Emici bo sešila spodnja oblačila, da bosta imeli nekaj za silo. V pripisu je Francka zapisala, da Maks zasluži že nekoliko več kot maja, ko ji je pisal o tem. V pismu z dne 2. junija je Francka v pripisu zapisala: »Dragi Maks! Kadar boš kaj denarje poslal le pošlji še očetu enih 100 Din zdaj ko je košnja.« Francka je ponovila Maksovo obljubo, da ji bo poslal 1.000 din, kar zanj ni bilo veliko, saj kosci in njihova hrana niso bili poceni, sama pa je bila pred porodom, je še poudarila. Navrgla je še, da ji nekaj sto din kar spolzi skozi prste. Plačati bo morala deklo za pomoč. Možev nasvet, da bi šla na porod v bolnico, je odklanjala, ker to stane, pa tudi s košnjo ima opraviti. Omenila je, da nima več denarja in da si ga težko sposodi, potrebuje pa ga vsak dan. Če bi imela vsaj 2.000 din, bi nekako šlo. Prosi ga, da sme kupiti 30 litrov vina zase, Johano in kosce. In otrok je bil tudi na poti. Le za denar bo trda, je še poudarila. »Saj mislim da mi ne boš odrekel ker sem z Johano že govorila zato!« še zapiše. Johani je bila dolžna za 30 kg moke v višini 127 din. Razpiše se, da če ima človek zemljo, nima ne miru in ne počitka, dela je vseskozi dovolj, delavci hočejo dobro hrano in dobro plačo, poleg tega pa jih še težko dobiš. Tega leta je veliko delala na tem. »Tako da Ti, jaz prav vse odkrito vse pišem kako gospodarim da boš vedel jast dolga ne bom nič naredila.« V zaključku pisma ga je zaprosila, naj ji pošlje nekaj, »kar imaš več denarja«.⁶³

Njene tožbe glede denarja so se nadaljevale. Možu je pisala, da je v stiski z denarjem. Oče ji je posodil 100 din, pri Johani je vzela 30 kg moke za 127 din in skupaj z njo kupila 58 litrov vina, vsaka po 29 litrov. Plačali sta 7 oziroma 8 din za liter, z vsemi stroški 234 din. Plačala ga bo, ko bo od njega dobila denar, ki ji ga je že poslal. Dolga je imela za 451 din. Plačati je morala kosce in grabljice za tedensko delo. Misel na prodajo dela sena je opustila, ker ni imelo cene. Plačati je morala tudi postrežnico. Skrbelo jo je, kako bo zmogla. Precej poberejo loni, sto din, in povrh še hrana. Prosi ga, da ji čim prej pošlje denar. Da bi šla rodit v bolnico, še pomislila ni. Sram bi jo bilo, če bi se še bolj zadolžila.⁶⁴

Potrjuje prejem 1.230 din; od tega je dala očetu 100 din in vrnila 100 din, ki mu jih je bila dolžna. Tako je lahko Johani plačala za vino (234 din) in moko (127 din). Za vse skupaj je dala 461 din. To mu je poročala zato, da bo vedel, kam daje denar. Zanimalo jo je tudi, ali bo kaj podedoval po umrli materi.⁶⁵ Potrjuje prejem 25 guldnov, tj. 555 din, ki jih je prejela 30. junija. Jožetu je plačala za konjsko vprego v času košnje in za mleko, tako ji je ostalo še 1.100 din, ki ji jih je poslal Maks. Prodala je tudi (verjetno Maksovo) kolo za 200 din, čeprav je hotela zanj dobiti 300 din. Opozarjala je, da varčuje in

⁵⁷ Zasebna zbirka, 12 – 19. 4. 1929.

⁵⁸ Zasebna zbirka, 13 – 22. 4. 1929.

⁵⁹ Zasebna zbirka, 14 – 28. 4. 1929.

⁶⁰ Zasebna zbirka, 16 – 12. 5. 1929.

⁶¹ Zasebna zbirka, 17 – 15. 5. 1929.

⁶² Zasebna zbirka, 18 – 18. 5. 1929.

⁶³ Zasebna zbirka, 24 – 16. 6. 1929.

⁶⁴ Zasebna zbirka, 25 – 21. 6. 1929.

⁶⁵ Zasebna zbirka, 27 – 25. 6. 1929.

mu ne prikriva denarnih zadev, hkrati ga je prosila za sodelovanje pri denarnih odločitvah.⁶⁶ Po smrti Maksove matere je dobila dediščino v višini 2.000 din. Maksa je prosila, naj odloči, ali naj z njo odplača celoten dolg, in naj ji pošlje kaj za vsakdanjo rabo. To je bil čas, ko je Maks pisemsko obmolknil.⁶⁷

Med 16. in 19. julijem je po dolgem času prejela moževo pismo. Hudovala se je, da ji je babica preveč računala za porod (300 din). Mož jo je spraševal, koliko denarja je porabila »v tem času«. Francka je odgovorila, da je 700 din porabila za poplačilo, za pomoč dekletu pa je odštela 170 din (za deset dni). Pisal ji je, da je poslal 50 guldnov, ki jih še ni dobila. Glede dediščine po materi Maksa prosi, naj ji pove, kaj naj naredi s tem denarjem. Vprašala ga je, ali ji bo poslal kaj denarja, da bo konec meseca (julija) lahko plačala mleko. Julija je od Maksa dobila 1.117 din. V nedeljo bo plačala dolg P. v višini 2.000 din. Kaj naj naredi z dokumentom (pismom), ki ga bo dobila od upnika P., ga je še vprašala. Francka je zapisala, da je delež dediščine po materi veliko pripomogel k boljšemu denarnemu stanju, saj sama ni mogla nič privarčevati.⁶⁸ Sporoča, da je plačala dolg pri P. in 25 din za trimesečne obresti. Prosila ga je za mnenje, ali je dolg odplačala pravilno, zlasti zadnje obresti. Od moža je zahtevala, da ji pošlje potrdilo o plačilu dolga. 16. avgusta ji je poslal 47,5 guldnov (1.054 din) in 3 ameriške dolarje, od katerih je enega po moževi želji dala očetu.⁶⁹ Konec septembra je prejela *goldinarčke* (35 guldnov). Porabila jih bo za zobozdravnika, ki naj bi jo stal več kot 500 din. Poslani niso bili prek banke, zato je zanje dobila le 770 din. Maksa je zanimalo, za koliko so bili zamenjani v dinarje. Odgovorila mu je, da je dobila 22,20 din za en gulden. Potarnala je nad vedno nižjimi cenami, kar je slabo za kmete. Vse je kazalo na njeno skrbno vodenje finančnih zadev.

Mož jo je nedvomno ponovno povprašal glede porabe denarja, zato mu je kar malce jezno odvrnila: »Dragi Maks! Dobro si vedel kaj ne? Zakaj bom nucala denar zato si mi ga poslal ...« Plačala je zavarovalnino (162 din), mleko in konjsko vprego (260 din), hčérine čevlje (50 din) in delavko (50 din). Vse skupaj torej zneso 522 din. Poleg tega je morala kupiti plenice (66 din) in *suknjico za hčerko*, »... pa jih je spet sto«. Ostalo ji je še 200 din. Možja je vprašala, ali sme prodati kotel za kuhanje žganja. Na koncu je omenila, da davka za leto 1929 še ni plačala, ker še ni dobila položnice. V pismu z dne 15. oktobra ga je obvestila, da je plačala davke v višini 94 din, do konca leta naj bi bilo potrebno še manjše doplačilo: verjela je, da manj kot prejšnje leto.

Sredi oktobra je prejela denar v znesku 1.568 din.

»Veliko si mi poslal, mi bode ravno prav prišlo,« mu je odgovorila. V načrtu je imela nakupe v bližnjem mestu. Že pred tem je kupila svetlo modro blago po 150 din za meter, kar jo bo stalo okrog 500 din (»... ga bodem imela kadar pridem v Holland ...«).⁷⁰ Dala si je popraviti zobe, kar jo je stalo 800 din. V bližnjem mestu si je kupila novo jopo (170 din), prav tako za hčerko in sina (100 din). Računala je, da ne bo imela več stroškov. Potrjuje, da je 10. decembra prejela 1.120 din. Ni pričakovala, da bo tako hitro prejela njegovo pismo in denar. Pisal ji je, da mora prejeti 1.147 din, dobila pa je 27 din manj. Možja prosi, naj se na banki pozanima, zakaj ta razlika. Pisal ji je, da ji je doslej poslal skoraj 12.000 din. Francka zapiše: »... prav lepa vsota je že bla, kaj ne!!« Maks jo sprašuje, koliko je privarčevala od te vsote. Odkrito mu je odgovorila, da niti dinarja, saj je vse šlo za obleko in živež, »... in ena reč in druga reč ...«. Omenila je tudi stroške za novorojenca. Doslej ni mogla nič privarčevati, vendar je napovedala, da bo počasi le kaj prihranila.⁷¹ Na začetku januarja ji je ponovno primanjkovalo denarja.⁷²

Pri omenjanju denarja se v dialogu med ženo in možem pojavljajo tri denarne enote, avstrijska krona, holandski gulden in jugoslovanski dinar. Že leta 1919 je avstrijska valuta odšla v zgodovino z menjavo 4 krone za en dinar, v zavesti ljudi, v našem primeru Francke in Maksa, pa živi še leta 1929. Takrat je bil tečaj, z majhnimi odstopanji, 22,20 din za 1 holandski gulden. Podatek, da je Maks v desetih mesecih ženi poslal okrog 48.000 kron, ne da bi ga pri tem popravila oziroma je bila s tem celo zadovoljna, nam je lahko iztočnica za preračun v dinarje – gre torej za znesek 12.000 din.

Rojstvo otroka

3. julija popoldne je povila sinka Alojza. Še istega dne je možu poslala pismo, v katerem ga je obvestila o tem dogodku: »Dragi Maks! Sporočam Ti veselo vest, da sem danes dne 3/7. popoldan porodila srečno sina in da sva zaenkrat oba zdrava. Kadar bom mogla sama, Ti pišem kaj več. Srčno Te pozdravlja Tvoja žena Franca.«⁷³

Tega dne je do tretje ure popoldne sušila seno, uro pozneje, ko so se začeli popadki, pa je bila v kozolcu. Rodila je petnajst minut pred šesto zvečer. Že 5. julija mu je poslala veselo pismo: »Sprejmi moj pozdrav iz Rima«, in se zahvalila za njegovo pismo, ki ji ga je poslal 30. junija. Možju piše, da sta zdrava, da je fantek lep in tak kot Maks in da so vsi trije njegovi (kot tretji je nedvomno mišljen prvorojenec, ki je umrl). Po desetih dneh, ko je vstala iz porodne postelje in od

⁶⁶ Zasebna zbirka, 28 – 30. 6. 1929.

⁶⁷ Zasebna zbirka, 32 – 16. 7. 1929.

⁶⁸ Zasebna zbirka, 35 – 27. 7. 1929.

⁶⁹ Zasebna zbirka, 39 – 16. 8. 1929.

⁷⁰ Zasebna zbirka, 48 – 22. 10. 1929.

⁷¹ Zasebna zbirka, 55 – 12. 12. 1929.

⁷² Zasebna zbirka, 60 – 5. 1. 1930.

⁷³ Zasebna zbirka, 29 – 3. 7. 1929.

Dragi Maks!
 Sporocam Ti veselo
 vest, da sem danes
 dne 3/7. popoldan
 porodila s hčerjo
 sina in da sta
 za enkrat oba
 zdrava.
 Radar bom mogla
 sama, Ti pisem
 kaj več.
 Še enkrat pozdravljaj
 Tvoja žena
 Yvonne 3/7 Francka.

Pismo Francke možu Maksu o rojstvu sina, 3. julija 1929 (zasebna zbirka).

njega ni dobila nobenega pisma, je bila užaljena. Prvo njegovo pismo po porodu je prišlo med 19. in 27. julijem. Težko je z gotovostjo reči, zakaj tako pozno. Na podlagi dosedanjega poznavanja njunih odnosov lahko sklepam, da njegov molk ni bil naključen in je bil verjetno posledica njegovega odklanjanja otroka.

Kasneje v istem pismu le izbruhne in užaljeno zapiše, da ne ve, ali bi spomladi prihodnje leto prišla k njemu, in se vpraša, ali je bil glede nje tako natančen tudi takrat, ko se je ženil z njo. Mimogrede: v Franckinih pismih je veliko vaških govoric in novic. Mnoge od njih so se dotikale *skakanja čez plot*, ki je bilo med vaščani in vaščankami vsakdanji pojav, tako tudi v primerih, ko so bili možje na delu v tujini. Kar nekaj teh zgodb je Francka natresla v pismih svojemu Maksu in nemalokrat izrazila upanje in zaupanje, da ji je bil zvest tudi na Nizozemskem.

Do rojstva sina Alojza oziroma Lojzka je v uvo-
 dnih in zaključnih delih pisem – marsikdaj kar sredi pisma – moža obveščala o hčerkinem razvoju, bole-
 znih in njeni podobi očeta v tujini. Po sinovem roj-
 stvu ga je obveščala tudi o njem. Vzorec, da ga poz-
 dravlja sama, na drugem mestu hčerka in šele nato
 stari oče, se v pismih redno pojavlja. Takoj po odhodu

moža sprašuje, ali pogreša hčer. Sama ga omenja vsak dan, čeprav ne več z besedami, da je *ata* odšel na delo, ampak da piše domov. Večkrat ponovi, da ga hčerka ni pozabila, da je zrasla, da že sama odpre hišna vrata in da že precej dobro govori. Hči ga je pogrešala, vsak dan se ga je spominjala. Rada je gledala njegovo foto-
 grafijo in spraševala po njem. Francka je hčerine be-
 sede in stavke prenašala v maniri otroške govorice, da
 bi možu čim bolj približala njeno čebljanje in misli.
 Na dvorišču se je igrala z mačkami in piščanci. Druž-
 bo ji je delal stari oče, s katerim se je dobro razumela.
 Toda želela si je stika z očetom. Pomagala je v kuh-
 inji. Po porodu v začetku julija, v času Maksovega
 pisnega molka ter njenih in Lojzkovih zdravstvenih
 težav, je Emica v njenih pismih za trenutek stopila
 v ozadje. Nad novorojenčkom je bila sestra sprva
 začudena, kasneje pa ga je sprejela. Družino je pestila
 bolezen novorojenca. Francka spet omenja Emico,
 češ da pomaga materi. Zapiše: »Če jo kdo praša ki je
 pa ata, pa pravi moj ata je v Holandji kolm koplje bom
 šla hnjim da mi bo kolače kupu.« Ob tem se Francka
 naveže na Miklavža (ki ni bil še tako blizu) in možu
 namigne, da mu je lansko leto nastavila, pa ji je letos
 prinesel Lojzka, »... zdaj pa nič prav dosti več ne poraj-
 tam za take darove ker so take težave žnjimi in opravki!
 Če bo mogoče jih imava že dosti kaj ne!!« Poslala mu je
 fotografijo, na kateri je z Emico pred hišo. Vprašala
 ga je, ali ni hči kot *ata*, ali jo prepozna, ker ima *velike*
 (dolge) lase. Piše, da sta se fotografirali brez priprave,
 zato naj je ne kaže drugim, da se jima ne bi kdo sme-
 jal. Še vedno doji in je zdrava, zato lahko jé. Lažje in
 boljše živi kot včasih. Ob porodu Emice se je bala, da
 bo umrla, kar ji je škodovalo, tudi njeni postavi. Loj-
 zek pa je še vedno bolan. Ne ve, kaj bi bilo z njim, če
 bi umrla. Mož in Emica bi jo lahko pogrešala, težje
 bi bilo za Lojzka, ko je bil še tako majhen. Predvide-
 va, da bi si Maks našel drugo žensko. Nato preskoči
 na drugo temo. Na koncu se vrne k Emici, ki postaja
 neubogljiva, zato bi potrebovala očetovo vzgojo, saj se
 nje ne boji dovolj.

Emica je bila radovedna, ko je Francka pisala
 možu, in ves čas spraševala, kaj mu piše, zato je dopi-
 sala, da ga posebej pozdravlja. V pismu, ki ga je pisala
 v soboto, 21. decembra ob štirih zjutraj, mu posreduje
 Emičino željo, da bi šla na Nizozemsko k očetu in da
 bi rada videla holandske jaslice. V Emičinem imenu
 je poslala novoletno čestitko otrok: »Dragi moj ata!!
 Vam želiva oba z Lojzkom. Vašo kartico sem prejela lepa
 hvala. Nadalje vam pošiljava prav srčne pozdravčke in
 poljubčke za novo leto. Meni je dobro mi je mamca spekla
 veliko potičko jo maham in na peč sedim. Vas pozdravlja-
 ta Vaša Emica in Lojzk!« Francka je še pripisala, da je
 prejela njegovo pismo in da mu bo kmalu odpisala.

Sklep

Zgodba Franckine družine ter v manjši meri nje-
 nega sorodstva in sovaščanov tako doma kot na Nizo-

zemske je le utrinek, ki nam približa delček življenja in usode ločene družine. Bolj kot začetek manjka konec te zgodbe. Nisem zajel vseh vprašanj, ki se vsiljujejo ob branju pisem, temveč sem se osredinil na tista, ki so povezana z osebnimi in migracijskimi vsebinami. Nepoznavanje pisem moža Maksa, odkritost Franckinih pisem, njihova številčnost v razmeroma kratkem času, skrbnost pisanja, ponavljajoča se vprašanja in informacije ter zlasti njihova človeška toplina, izrazi veselja in še bolj razočaranj, vključevanje otrok, zlasti Emice, ki odkriva otroško hrepenenje po očetu in pričakovanja – vse to tej zgodbi daje osebni pečat. S pomočjo Franckinih pisem se srečamo z vsakdanjikom ženske, žene in matere, katere mož je na delu v tujini. Na kratko lahko to zgodbo opredelim kot Franckino zgodbo, zgodbo ženske, ki ima na svojih plečih kmetijo in bolj ali manj neprijazno, celo sovražno sosodstvo, vrh tega pa nosečnost in porod. Najbolj presenetljiv je možev odnos v predporodnem, porodnem in poporodnem času. Njegov pisemski molk je bolj ali manj očiten, Franckin strah in obupavanje pa izrazito izpovedna. Kljub vsemu temu zadnje ohranjeno pismo z dne 26. januarja 1930 začne in konča z naslednjimi stavki: »Dragi mi ljubi mož Maks! Srčno Te pozdravljam in poljubljam in enako oba mala otročička ... Torej sprejmi od nas vseh prav lep pozdrav in poljub, posebno še od mene Tvoje zveste Te ljubeče Francke« (61 – 26. januar 1930).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.
AS 74 – Kraljevska banska uprava Dravske banovine, oddelek za socialno politiko in narodno zdravje.

HDA – Hrvatski državni arhiv, Zagreb.
HDA-1071 – Iseljenički komesarijat.

ZASEBNI ARHIV AVTORJA

Zbirka pisem in osebnih dokumentov (avtorjeva last).

LITERATURA

- Arhivski predpisi v Republiki Sloveniji* (ur. Vladimir Zumer). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2007.
- Barbič, Ana: Kmetica in kmečka družina v tranziciji. Teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. *Družboslovne razprave*, 16, 34/35, 2000, str. 97–125.
- Bren, Hugon: Slovenci v inozemstvu. *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne,*

gospodarske in politične zgodovine (ur. Josip Mal). Ljubljana: Leonova družba v Ljubljani, 1928.

Drnovšek, Marjan: Izseljensko in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi do leta 1940. *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, 1992, str. 265–316.

Drnovšek, Marjan: *Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

Holm, Christiane: Montag Ich., Dienstag Ich. Mittwoch Ich. »*absolut Privat!*? Vom Tagebuch zum Weblog« (ur. Christiane Holm, Eva Bös, Tine Nowak in dr.). Frankfurt am Main: Museumsstiftung Post und Telekommunikation, 2008.

Kuhar, Alojzij: Slovenci na Nizozemskem. *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (ur. Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele). Ljubljana: Založba Jubilej, 1939.

Langeweg, Serge: *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*. Hilversum Verloren, Monografieën 75, 2011.

Lipoglavšek-Rakovec, Slava: Slovenski izseljenci. Geografski pregled predvojnega stanja. *Geografski vestnik*, XXII, 1950.

Premrov, Jože: *Izseljenska čitanka*. Ljubljana: Mladinska založba, 1941.

Selič, Rudolf: *Nasi v Holandiji*. Heerlen: Uprava izseljeniškega glasila Rafael, 1934.

Uratnik, Filip: *Gospodarska in socialna statistika rudarstva v Sloveniji*. V: Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1927 in 1928. Ljubljana: Delavska zbornica za Slovenijo, 1928.

S U M M A R Y

Letters from Francka to her husband Maks in the Netherlands. An immigration story

The key focus of the discussion comes from the personal documents that were obtained by the author at a flea market and included in the discussion. The documents consist of 61 letters written in the context of immigration; they were kept by chance. The letters were written by the wife of an immigrant who had left to work in the Netherlands in 1929 and for a part of 1930. Despite their limited scope, the letters provide a wealth of information on life in the family of an immigrant. The husband, a miner, was less communicative, while the wife frequently took to writing. Although her writing style was on the elementary school level, a tendency towards finding the best way to recount her thoughts one after another can clearly be noted. The letters of less important people are

only rarely preserved, and those of immigrants are even rarer. Her reflections on the life of the family of an immigrant show that it was the mother who ran family life, including the family's property; she also cared for the children and kept her husband's spirits from breaking while abroad. Socially speaking, the Netherlands were a friendlier place than most European countries in the interwar period. Nonetheless, work in the mines was difficult. The letters written by Francka reflect a strong and patient personality who cared for her children and even gave birth to a son in the period in question. She was thrifty, and

at the same time she implored her husband to send back as much money as possible. The surroundings of her life in the hills of Škofja Loka are also of interest: as the wife of an immigrant, she experienced a great deal of rejection and taunting. The picture presented by this story of immigration is part sociological and part anthropological; it reveals a need for different interpretations, including the possibility of a historical interpretation. The immigration subject matter it covers presents great opportunities for further research in this field.